

**Studia
nad składnią łemkowską**

NR 3159

Henryk Fontański

**Studia
nad składnią łemkowską**

Redaktor serii: Językoznawstwo Słowiańskie
Henryk Fontański

Recenzent
Emil Tokarz

Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki
(grant nr 3888/B/H03/2011/40)

Spis treści

Przedmowa	7	
Rozdział pierwszy		
Koncepcja gramatyki funkcjonalno-komunikacyjnej jako baza metodologiczna opisu	11	
Rozdział drugi		
Łemkowskie syntaktemy rzeczownikowe (zarys słownika składniowego)	19	
MIANOWNIK (s. 21); DOPEŁNIACZ BEZPRZYIMKOWY (s. 23); БЕЗ + DOPEŁNIACZ (s. 29); В + DOPEŁNIACZ (s. 30); В МІСЦЕ + DOPEŁNIACZ (s. 30); В НАШЛІДСТВІ + DOPEŁNIACZ (s. 31); ДЛЯ + DOPEŁNIACZ (s. 31); ДО + DOPEŁNIACZ (s. 32); З(О) + DOPEŁNIACZ (s. 37); ЗА + DOPEŁNIACZ (s. 43); З-ЗА + DOPEŁNIACZ (s. 43); КОЛО + DOPEŁNIACZ (s. 44); НАПЕРЕД + DOPEŁNIACZ (s. 45); ОД + DOPEŁNIACZ (s. 46); ОКРЕМ + DOPEŁNIACZ (s. 50); ПО ПЕРЕДІ + DOPEŁNIACZ (s. 50); СЕРЕД + DOPEŁNIACZ (s. 51); CELOWNIK BEZPRZYIMKOWY (s. 52); ГУ + CELOWNIK (s. 57); ДЯКУВАТИ + CELOWNIK (s. 59); ДЯКУЮЧЫ + CELOWNIK (s. 60); ЗАВДЯКЫ + CELOWNIK (s. 60); ПРОТИВ + CELOWNIK (s. 60); BIERNIK BEZPRZYIMKOWY (s. 61); В + BIERNIK (s. 64); ЗА + BIERNIK (s. 67); З(О) + BIERNIK (s. 70); НА + BIERNIK (s. 70); НАД + BIERNIK (s. 74); О + BIERNIK (s. 74); ПЕРЕД + BIERNIK (s. 75); ПІД + BIERNIK (s. 75); ПО + BIERNIK (s. 76); ПОЗА + BIERNIK (s. 77); ПЕРЕД + BIERNIK (s. 77); ПРЕЗ + BIERNIK (s. 77); ПРО + BIERNIK (s. 80); ЧЕРЕЗ + BIERNIK (s. 80); NARZĘDNIK BEZPRZYIMKOWY (s. 81); З(О) + NARZĘDNIK (s. 84); ЗА + NARZĘDNIK (s. 86); МЕДЖЕ + NARZĘDNIK (s. 87); НАД + NARZĘDNIK (s. 88); ПЕРЕД / ПЕРЕД + NARZĘDNIK (s. 89); ПІД + NARZĘDNIK (s. 90); В + MIEJSCOWNIK (s. 91); НА + MIEJSCOWNIK (s. 93); О + MIEJSCOWNIK (s. 96); ПО + MIEJSCOWNIK (s. 96); ПОПРИ + MIEJSCOWNIK (s. 99); ПРИ + MIEJSCOWNIK (s. 100); WOŁACZ (s. 102)		
Rozdział trzeci		
Znaczenia i funkcje czasowników łemkowskich	103	

Rozdział czwarty	
Predykatywy łemkowskie – znaczenia kategorialne i funkcje składniowe	116
Rozdział piąty	
Podstawowe typy zdań monopredykatywnych w języku łemkowskim	123
Rozdział szósty	
Modyfikacje fazowe i modalne w łemkowskich zdaniach monopredykatywnych	140
Rozdział siódmy	
Modyfikacje podmiotowe w łemkowskich zdaniach monopredykatywnych	147
Rozdział ósmy	
Ramy modalne i autoryzacja	152
Rozdział dziewiąty	
Środki kauzacji	163
Rozdział dziesiąty	
Stosunki współrzędności	175
Rozdział jedenasty	
Typy zdań złożonych w języku łemkowskim	188
Źródła materiału językowego	199
Literatura	201
Summary	205
Резюме	206

Przedmowa

Przedmiotem studiów zawartych w tej monografii są jednostki i konstrukcje składniowe współczesnego języka łemkowskiego, będącego jednym z języków słowiańskich używanych w Polsce i oficjalnie uznanych za język mniejszościowy.

Język Łemków – grupy etnicznej górali karpackich, do roku 1947 w zwartej populacji zamieszkujących obszar w Beskidzie Niskim zwany Łemkowszczyzną, a obecnie, po wysiedleniu, rozproszonej w różnych regionach Polski i poza jej granicami – od wielu lat jest przedmiotem zainteresowania lingwistów. Do niedawna mowa Łemków opisywana była – a przez niektórych językoznawców także obecnie jest tak traktowana – jako zespół dialektów języka ukraińskiego. Proces unifikacji, standaryzacji i kodyfikacji języka łemkowskiego ma już trwającą wiele dziesięcioleci historię.

Dobrze opisane zostały: fonetyka i fonologia, słownictwo i nazewnictwo łemkowskie, historia języka¹, ale na uzupełnienie i pogłębienie czeka opis gramatyczny.

Język łemkowski jest tworzyszem bogatej piśmienności – artystycznej i użytkowej (prozy beletrystycznej i artystycznej, poezji, dramaturgii, publicystyki, tekstów naukowych i innych). Różnorodne formy komunikacji społecznej, nie tylko ustnej, ale również pisemnej, oderwane już obecnie od konkretnego terenu, kształtują realną, ponaddialektalną normę językową, silnie integrującą i wyodrębniającą społeczność łemkowską, stanowiąc jedną z ważniejszych podstaw jej samoświadomości etniczno-kulturowej. To wszystko sprawia, że język Łemków może być traktowany jako język literacki *in statu nascendi*.

¹ Zob. m.in. Z. Stieber: *Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia*. Wrocław 1982; Idem: *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*. Zeszyty 1–8. Łódź 1956–1964; J. Rieger: *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*. Warszawa 1995; Б. Струминський: *Про походження лемків з мовознавчої точки бачення*. In: *Symbolae in honorem Volodymyri Janiv*. Monachii 1983, s. 839–848.

Język łemkowski (nazywany też rusińskim lub rusińsko-łemkowskim) był przedmiotem nauki szkolnej w Polsce międzywojennej. W roku 1935 wydano drukiem pierwszy elementarz języka łemkowskiego², a w ostatnim czasie, w roku 2003 opublikowany został nowy elementarz łemkowski autorstwa Petra Murianki³. Opracowano kilkadziesiąt podręczników szkolnych do nauki języka łemkowskiego⁴, który nauczany jest w szkołach na wszystkich poziomach nauczania – od szkoły podstawowej do średniej, a nawet jest przedmiotem nauki praktycznej i badań filologicznych jako specjalizacja w szkole wyższej. W roku 2004 ukazał się drukiem słownik łemkowsko-polski i polsko-łemkowski autorstwa Jarosława Horoszczaka⁵. Naturalną konsekwencją tego stanu rzeczy jest potrzeba szczegółowego opisu gramatycznego języka łemkowskiego.

Próbę w miarę pełnej prezentacji systemu gramatycznego języka łemkowskiego stanowi *Gramatyka języka łemkowskiego*⁶, obejmująca opis fonetyczno-fonologiczny, morfologiczny i zarys opisu składniowego. Gramatyka ta znalazła uznanie w środowisku łemkowskim. Sformułowany w niej opis form gramatycznych stał się podstawą normatywną dla wielu wydawnictw łemkowskich.

Opis składni w *Gramatyce łemkowskiej* z roku 2000, oparty na tradycyjnych założeniach, nie uwzględniał najnowszych ogólnoteoretycznych osiągnięć nauki

² [M. Трохановській]: *Буквар. Перша книжечка для народних шкôл.* Львів 1935 [na stronie tytułowej brak nazwiska autora].

³ П. Мурянка: *А Я ЗНАМ АЗБУКУ. Лемківській буквар.* Warszawa–Legnica 2003 [prawdziwe nazwisko autora: Piotr Trochanowski; Петро Мурянка jest jego literackim pseudonimem, pod którym opublikował wiele tekstów w języku łemkowskim].

⁴ M.in. M. Chomiak: *Вчѣме ся і бавѣме.* Warszawa 2004; Eadem: *Бесідуѣме по лемківскы.* Cz. 1. Warszawa 2004; Cz. 2. Warszawa 2006; *По лемківскы о языку, літератури і культуры.* Warszawa–Legnica 1998; Eadem: *Школны слôвник тематyczny (polsko-łemkowski).* Cz. 1: *Школа.* Cz. 2: *Хыжа. Чловек.* Warszawa–Legnica 1999; Eadem: *Лемківській язык. Kurs podstawowy.* Warszawa–Legnica 2003; Eadem: *Лемківській язык. Cz. 2. dla gimnazjum.* Warszawa 2005; Eadem: *Лемківській язык. Cz. 2. dla gimnazjum.* Warszawa 2005; Eadem: *Лемківській язык. Cz. 3. dla gimnazjum.* Warszawa 2008; M. Chomiak, B. Matała: *Язык łemkowski z komputerem.* Warszawa–Legnica 2003; M. Chomiak, M. Wanca-Szawluk, A. Kwoka: *Школны слôвник тематyczny (polsko-łemkowski).* Cz. 3: *Природа.* Warszawa–Legnica 1999; M. Chomiak, M. Górská: *Слôвничек тематyczny. Дом. Члôвiek. Природа.* Warszawa 2004; M. Chomiak, M. Górská: *Слôвничек тематyczny. Школа.* Warszawa 2003; M. Chomiak, M. Górská, W. Sandowicz-Bąkowska: *Слôвничек тематyczny. Праца.* Warszawa 2006; H. Duć-Fajfer: *Література łemkowska в другей полове XIX і на початку XX wieku.* Kraków 2001; M. Chomiak, J. Henzel: *Poradnik metodyczny dla наuczycieli языка łemkowskiego.* Legnica 2012. Obszerną informację na temat szkolnictwa na łemkowszczyźnie od czasów najdawniejszych do współczesności można znaleźć w artykule H. Duć-Fajfer: *Школнiцтво на łemkowszczyźnie.* „Rocznik Polskiej Bursy”. Gorlice 2006, s. 51–67, zob. też M. Chomiak: *O наuczaniu языка łemkowskiego в Polsce.* „Языки Обце в Szkole” 2001, nr 6, s. 164–166.

⁵ J. Horoszczak: *Слôвник лемківско-польскій, польско-лемківскій / Слôвник łemkowsko-polski, polsko-łemkowski.* Warszawa 2004.

⁶ H. Fontański, M. Chomiak: *Gramatyka языка łemkowskiego / Граматыка лемківского языка.* Katowice 2000; M. Chomiak, H. Fontański: *Граматыка лемківского языка / Gramatyka языка łemkowskiego.* [Wyd. 2. zmienione i uzupełnione]. Warszawa 2004.

składniowej. W wydaniu z 2004 roku wprowadzono częściowo metodologię stosowaną w ramach teorii składni funkcjonalno-komunikacyjnej. Dotyczy to jednak tylko kilku elementów opisu.

Proponowany tu opis składniowy oparty będzie na założeniach wypracowanych głównie przez rosyjską szkołę językoznawstwa funkcjonalno-komunikacyjnego, której teoretykiem jest Galina Zolotowa⁷. Oprócz zatem podstawowego celu tego książki, czyli opisu składniowego języka łemkowskiego, realizowany będzie też drugi cel: przybliżenie lingwistyce polskiej godnej uwagi metodologii opisu składniowego, która może być zastosowana do opisu wielu języków.

Podstawę materiałową opracowania stanowią współczesne łemkowskie teksty pisane, opublikowane drukiem głównie w okresie od drugiej połowy XX wieku do chwili obecnej, oraz pewna liczba tekstów wcześniejszych, uznawanych jednak przez współczesnych twórców literatury i publicystyki łemkowskiej za reprezentatywne, a niektóre – za wzorcowe dla standardu literackiego współczesnego języka łemkowskiego, takie jak m.in. utwory poetyckie, teatralne i prozatorskie Iwana Rusenki. W podstawie materiałowej znalazły się więc m.in.: antologia powysiedleńczej literatury łemkowskiej, zredagowana przez Olenę Duć-Fajfer *Ци то лем туга, ци надія* (Legnica 2002), antologia poezji dziecięcej *Мамко, куп мі книжку*, zredagowana przez Piotra Trochanowskiego (Nowy Sącz 1995), zbiory poezji tegoż autora *Jak sokół wodę z kamienia* (Warszawa 1989) oraz *Планетнику* (Krynica–Legnica 2001), poezje Władysława Grabana *Rozsypane pejzaże* (Krynica 1995) i *На колпаку гір* (Kraków 1991), Heleny Duć *W modlitewnym bluźnierstwie* (Nowy Sącz 1985), zbiory poezji Pawła Stefanowskiego *Łemkowski pejzaż* (Warszawa 1985), *Лем* (Warszawa 1991), *Лемківська ікона* (Warszawa 1985), zbiór poezji Nestora Repeły *Місце при столі*, zbiór bajek łemkowskich *Як Липняне сонце до міха імали* (Legnica 2010), zbiór bajek Mikołaja Buriaka *Байковий світ Миколая Буряка* (Zydranowa 2011), opracowany przez Piotra Trochanowskiego wybór twórczości Iwana Rusenki *Русенко. Выбране* (Krynica–Legnica 2010), elementarz łemkowski Piotra Trochanowskiego *А Я ЗНАМ АЗБУКУ. Лемківській буквар* (Warszawa–Legnica 2003), książki Adama Barny *Кавальчык тернистой історії села Чорне на Лемковині* (Le-

⁷ Г.А. Золотова, Н.К. Онипенко, М.Ю. Сидорова: *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва 2004. Wybór tej teorii oraz metodologii opisu gramatycznego wynika z przekonania o jej walorach objaśniających. Obecnie w badaniach lingwistycznych konkuruje kilka wersji oraz szkół gramatyki funkcjonalnej, funkcjonalno-komunikacyjnej lub komunikacyjnej; zob. m. in.: M. Halliday: *An Introduction of Functional Grammar*. London 1985; S. Dik: *Functional Grammar*. North-Holland 1978; A.B. Бондарко: *Функциональная грамматика*. Ленинград 1984; М.В. Всеволодова: *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса*. Москва 2000; А. Мустайоки: *Функциональная грамматика русского языка. От семантических структур к языковому средству*. Москва 2006 (tam też omówienia innych gramatyk funkcjonalnych – s. 112–148); A. Kiklewicz: *Podstawy składni funkcjonalnej*. Olsztyn 2004 (na s. 14–41 omówienie kilku koncepcji składni funkcjonalnej); A. Awdiejew, G. Хабрајска: *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*. T. 1. Łask 2004; T. 2. Łask 2006.

gnica 1996) oraz *Хмары і сонце над Лемковином* (Legnica 2008), Semana Madzelana *Смак доли* (Krynica 2000), zbiór opowiadań i humoresek łemkowskich Teodora Kuziaka *Давно, то были часы...* (Krynica 1999), zbiór wspomnień Petra Fecicy *Старый Лемко оповідає* (Kraków–Tarnopol 2004), sztuki teatralne P. Stefanowskiego *Любов неволю ламе* (Nowy Jork 1960), P. Telepa *Муж умер* (Cleveland 1934), Petra Murianki *Млинскы камені* („Наше Слово” 1990), teksty zamieszczone w kalendarzu łemkowskim (zwłaszcza *Лемківскій календар* z 1993 i 1997 roku), w „Roczniku Łemkowskim” (przede wszystkim *Лемківскій Річник* 2007 i 2011), teksty literackie i publicystyczne z czasopism „Бесіда”, „Загорода”, „Лемко”, „Річник Руской Бурсы”, teksty opublikowane na łamach czasopisma „Наше Слово” w dziale „Лемківска сторінка”, z łemkowskiego działu czasopisma „Русин” oraz teksty z internetowych stron poświęconych Łemkom i Łemkowszczyźnie (m.in. <http://lemko.org>; www.stowarzyszenielemkow.pl).

W przytaczanych tekstach łemkowskich dokonałem pewnych korekt ortograficznych, zgodnych z normą przyjętą m.in. w publikacjach książkowych wydawanych przez Stowarzyszenie Łemków⁸ i w czasopiśmie „Besida”, takich jak np. zunifikowanie pisowni końcówki *-ий* w formie mianownika liczby pojedynczej rodzaju męskiego przymiotników twar-dotematowych oraz ujednoczenie pisowni sufiksu (końcówki) czasu przeszłego *-л*, również na końcu wyrazu. Czytelnik spotka jednak zapisy wariantowe. Dotyczy to, jeśli chodzi o części tematyczne słów, kilku, może kilkudziesięciu wyrazów, a w nich pisowni *i / u* (średniego), np. *ніч / нич* oraz oznaczania miękkiego *ś, ź*, np. *світ / съвіт, звіданя / зьвіданя* oraz paru innych wyrazów. Jeśli chodzi o pisownię morfemów gramatycznych, to warianty pisowni dotyczą końcówki 3. osoby liczby mnogiej rzeczowników rodzaju męskiego *-ів / -ив*. W drugim wydaniu *Граматыки języка łemkowskiego*⁹ zaproponowany został zestaw reguł pisowni tej końcówki, jednakże w praktyce okazuje się on zbyt skomplikowany i w przytoczonych przykładach drugi wariant prawie w ogóle nie występuje. Nie niwelowałem więc różnic ortograficznych budzących dziś wśród piszących i publikujących Łemków zażarte kontrowersje. Pozostawiam zasadniczo zapisy takie, jakie spotkałem w tekstach, przede wszystkim dlatego, że te drobne różnice ortograficzne nie mają najmniejszego znaczenia dla składni.

⁸ Por.: *Ци то лем туга, ци надія / Czy to tęsknota, czy nadzieja. Antologia powysiedleńczej literatury łemkowskiej w Polsce*. Wybór, redakcja, teksty wstępne H. Duć-Fajfer. Legnica 2002, s. 7.

⁹ M. Chomiak, H. Fontański: *Граматыка лемківського языка / Gramatyka języka łemkowskiego...*, s. 44–49. Za pisownią tej końcówki (w szczególności *-ив* po [s], [z]), uwzględniającą jej wymowę przez wielu Łemków, pochodzących zwłaszcza z terenów zachodniej i środkowej Łemkowszczyzny, opowiedział się także Jarosław Horoszczyk; zob.: Я. Горощак: *О нашій лемківській писовни*. „Бесіда”, Нр 1 (58): 2001, s. 13–14; zob. też: H. Fontański: *Aktualne problemy języka łemkowskiego (normalizacja pisowni)*. W: *Русинський язык межді двома конгресами*. Red. А. Плішкова. Пряшів 2008, s. 50–56.

Henryk Fontański

A Study into the Lemko Syntax

Summary

The Study presented in this monograph focuses on syntactic units and constructions of the contemporary Lemko speech – one of the Slavic languages used in Poland, officially recognised as a minority language.

The study is based on Lemkos' written records published since the mid-twentieth century as well as a number of earlier texts representative of literary standards of the contemporary Lemko language. The description is based on the theory of functional linguistics put forward by Galina Zolotova. Main assumptions of her theory are discussed in the first chapter.

A Significant part of this study (i.e. chapter two) includes a dictionary of syntactic forms of Lemko nouns. Chapter three and four are devoted respectively to categorial meanings and syntactic functions of Lemko verbs and predicatives.

The fifth chapter presents basic types of Lemko monopredicative sentences while subsequent four chapters focus on phase, modal and subject modifications of monopredicative sentences as well as constructions introducing polypredicativity: modal frames, means of authorisation and causation.

Chapter ten is devoted to the ways of expressing coordinate relationships, and the final eleventh chapter presents types of complex sentences in the Lemko dialect.

Генрик Фонтаньский

Исследования по синтаксису лемковского языка

Резюме

Предметом исследований, складывающихся на предлагаемую монографию, являются синтаксические единицы и конструкции современного лемковского языка – одного из используемых в Польше славянских языков, законодательно признанного языком меньшинства.

Источниками языкового материала были лемковские письменные тексты, издаваемые со второй половины XX столетия по сегодняшний день, а также некоторое количество более ранних печатных изданий, представительных для литературного стандарта современного лемковского языка.

Описание опирается на теорию функционально-коммуникативной грамматики, разработанную Галиной Александровной Золотовой. Основные идеи этого подхода изложены в первой главе работы.

Обширную и существенную часть монографии (вторую главу) составляет словарь элементарных синтаксических форм (синтаксем) лемковских существительных, а третья и четвертая главы посвящены описанию категориальных значений и синтаксических функций глаголов и предикативов лемковского языка.

Пятая глава содержит описание основных типов монопредикативных предложений лемковского языка, четыре же очередных главы посвящены фазисным, модальным и субъектным модификациям монопредикативных предложений, а также конструкциям, вводящим полипредикативность: модусным рамкам, средствам авторизации и каузации.

В десятой главе рассматриваются сочинительные отношения, а в последней, одиннадцатой, представлены типы сложных предложений в лемковском языке.

Na okładce zamieszczono grafikę
przedstawiającą widok z Uścia Gorlickiego (Ruskiego) w kierunku Hańczowej,
wykonaną przez autora książki na początku lat dziewięćdziesiątych na Łemkowszczyźnie

Redaktor: Olga Nowak

Projekt okładki: Marek Francik

Redaktor techniczny: Małgorzata Pleśniar

Łamanie: Alicja Załęcka

Copyright © 2014 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-2296-4

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-8012-027-3

(wersja elektroniczna)

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12 B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 13,0. Ark. wyd. 16,0. Papier
Alto 80 g, vol. 1,5 Cena 24 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław